

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא

ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית בישראל

עורכים-אורחים:

פרופ' ענת זעירא, ד"ר שלהבת עטר-שוורץ ופרופ' רמי בנבנישתי

כרך כ' • גיליון 36

טבת תשע"ג – דצמבר 2012

יוצא לאור על ידי:

אפשר

"אפשר" – עמותה לפיתוח שירותי רווחה וחינוך

בשיתוף עם:

המכללה האקדמית בית ברל
בית הספר לחינוך
החוג לקידום נוער

משרד הרווחה
והשירותים החברתיים
האגף לנוער צעירים ושירותי תקון

חויית המעבר לחיים עצמאיים של בוגרי פנימיות בישראל

יפית סולימני-אעידן

תקציר

מאמר זה עוסק בחויית המעבר לחיים עצמאיים של בוגרי פנימיות בישראל מנקודת ראותם. המחקרים שבחנו את מצב הבוגרים בשנים שלאחר המעבר חידדו את ההבנה בדבר פגיעותם של צעירים אלו, אך עם זאת מעטים המחקרים שבחנו את חויית המעבר של הבוגרים בסמוך ליציאתם מהפנימייה, על אף השפעתה הפוטנציאלית על התמודדותם ועל מצבם בהמשך חייהם העצמאיים. כשנה לאחר עזיבת הפנימייה, 236 בוגרים נשאלו, במסגרת מחקר אורך כמותני, כמה שאלות פתוחות על חוויותיהם החיוביות והשליליות במעבר מהפנימייה ועל מידת התמיכה שקיבלו בתקופת זו. ממצאי המחקר הראו כי עבור מרבית הצעירים המעבר לחיים עצמאיים טמן בחובו קושי, אולם גם חוויות חיוביות. אף שרוב הצעירים הצביעו על נוכחות של מקור תמיכה בתקופה זו, לשלישי מהבוגרים לא הייתה תמיכה כלל או רק לפעמים, והם תפסו את חויית המעבר מהפנימייה לחיים עצמאיים כקשה או כקשה מאוד. אחת ממסקנות המחקר היא שהבוגרים מתמודדים במקביל הן עם עיבוד הפרידה מהמסגרת והן עם המסגרת החדשה שבה עליהם להשתלב; בו-זמנית חלקם מתמודדים עם קשיים נוספים, וביניהם קשיים כלכליים, יחסים מעוררים עם ההורים ובדידות חברתית. הדיון מעלה את הצורך בהערכה מוקדמת ותכנון מותאם לצרכים העולים בעקבות המעבר, תוך התייחסות דיפרנציאלית לקבוצות צעירים פגיעות יותר; זאת במטרה לגבש מענים שירכזו עבור הבוגרים את המעבר ויסייעו להם להסתגל בהדרגה לחיים עצמאיים.

מילות מפתח: בוגרי פנימיות, חוויות במעבר לחיים עצמאיים, רשת תמיכה חברתית

מבוא

יציאתם של צעירים ממסגרת משפחתם לחיים עצמאיים מהווה אתגר מורכב ומשמעותי עבור כל צעיר. אתגר זה מורכב במיוחד עבור צעירים אשר שהו חלק נכבד מחייהם במסגרת חוץ-ביתית; זאת בשל הגורמים שהובילו אותם לשהות מחוץ לביתם הביולוגי, בשל מאפייני המסגרת שבה שהו ועקב היעדר התמיכה המשפחתית במהלך יציאתם לחיי הבגרות. אף שחלק מהצעירים השוהים במסגרת חוץ-ביתית מגיעים מרקע קשה פחות, נראה כי גם אצלם המעבר לבגרות לאחר תקופת שהותם בפנימייה מורכב יותר, בין היתר משום שעקב שהותם במסגרת מוסדית, מוכנותם לחיים עצמאיים היא פחותה (בנבנישתי, 2007). יציאתם לדרך עצמאית עם סיום תקופת ההשמה, ללא אחריות וליווי מסגרת ההשמה, מאלצת אותם לקבל אחריות בתחומים רבים ובתקופת זמן קצרה ומואצת (Stein, 2006); זאת בניגוד לאחרים בני גילם, שעל פי תאוריית ה"בגרות בהתהוות" מקבלים עליהם את האחריות בתחומי

הבגרות בהדרגה (Arnett, 2000). מחקרים רבים בחנו את הסתגלות הבוגרים לחיים עצמאיים בתחומים שונים והסיקו כי הם נמצאים בסיכון גבוה לחוות קשיים בעת המעבר ממתבגרים תלתיים לבוגרים עצמאיים (Courtney & Hughes-Huering, 2005), וכי חוויית המעבר הראשונית עשויה להשפיע על אופן התמודדותם בהמשך חייהם העצמאיים (Dixon, 2008).

לרשת התמיכה החברתית ישנה חשיבות רבה עבור בוגרי השמות במיוחד בתקופת המעבר, שכן בתקופה זו מחד גיסא עליהם להתמודד רגשית עם הפרידה מצוות הפנימייה והחברים, ומאידך גיסא – להסתגל למעבר ולבצע את המשימות שהוא דורש מהם. קיומה של רשת תמיכה זו עשוי לסייע להם לצלוח את מורכבות התקופה הן נפשית והן מעשית. מחקרים מראים כי למקורות התמיכה השונים בחיי הצעירים מקום משמעותי בחוסנם וביכולתם להתמודד מול קשיים (Newman & Blackburn, 2003; Olsson, Bond, Burns, Vella-Brodrick & Sawyer, 2002); למשל נמצא שנוכחותם של דמויות תומכות בחיי הבוגרים קשורה למעבר קל יותר מההשמה לחיים עצמאיים (Schiff, 2006), לתחושות אושר רבות יותר לאחר העזיבה (Cashmore & Paxman, 1996) ואף לתוצאות חיוביות יותר בבגרות (Cashmore & Paxman, 2006; Daining & DePanfilis, 2007; Festinger, 1983).

המאמר מבוסס על מחקר אורך שבו לוו צעירים בוגרי פנימיות בשנתם הראשונה לציאה לחיים עצמאיים ונבחן מצבם בתחומי המעבר השונים בחייהם הבוגרים. מערך המחקר, שהוא ברובו כמותני, הכיל בתוכו ריאיון מובנה, אשר כלל גם כמה שאלות פתוחות על החוויות החיוביות והשליליות שחוו הבוגרים לאחר היציאה לחיים עצמאיים. בחרתי להתמקד במאמר בנתוני השאלות הפתוחות ששיקפו את דיווחיהם האישיים של הבוגרים בנקודת זמן נתונה. אי-לכך, מטרתו של המאמר היא לתאר את האירועים החיוביים והשליליים שחוו הבוגרים בחודשים הראשונים למעבר ואת מידת התמיכה שזכו לה בתקופה זו. לנתוני המחקר חשיבות רבה, משום שהם מהווים משאב אותנטי להבנת חוויותיהם המעשיות והרגשיות של הבוגרים לאחר המעבר לחיים עצמאיים, כפי שתוארו על ידיהם.

סקירת ספרות

המעבר לחיים עצמאיים של בוגרי השמות בעולם ובארץ

סקירת הספרות העולמית על מצבם של צעירים בוגרי השמה במהלך מעברם לבגרות ובתקופת בגרותם מעידה כי צעירים אלו הם אחת הקבוצות המודרות והפגיעות ביותר בחברה (Stein, 2006). מחקרים שנערכו בעשורים האחרונים מציינים תמונת מצב מקיפה ושלילית של מצבם, בהשוואה לבני גילם. הממצאים מלמדים כי מיד עם המעבר ואף בשנים שאחריו, הם מתמודדים עם בעיות דיוור, אבטלה ומחסור כספי (Barth, 1990; Cook, 1994; Festinger, 1983; Pecora et al., 2003; Reilly, 2003), מעורבים בהתנהגויות סיכון, כגון ביצוע פשעים ושימוש בחומרים ממכרים (Courtney & Dworsky, 2006; Mason et al., 2003; McMillen & Tucker, 1999),

וסובלים מקשיים נפשיים רבים יותר (Courtney & Dworsky, 2006; Courtney, Piliavin, Grogan-Kaylor & Nesmith., 2001; Pecora et al., 2003).

למרות תמונת המצב השלילית המשתמעת מהנתונים בתחומי החיים השונים, ניתן למצוא בספרות ממצאים המעידים על כך שישנם בוגרי השמות שחווים חוויות מעבר והסתגלות חיובית למדי. סטיין למשל, מצא כי לצד קבוצת הבוגרים החווים מחסור בתמיכה חברתית וקשיים, ישנן שתי קבוצות אחרות: קבוצת הבוגרים ה"שורדים", אשר למרות הקשיים, מדווחת גם על תקופות חיוביות בבגרות, בעיקר באמצעות עזרה מתמיכת הסביבה, וקבוצת הבוגרים ה"ממשיכים", הכוללת צעירים שמתמודדים היטב עם האתגרים של המעבר מההשמה וממשיכים ללימודים גבוהים או מוצאים עבודה יציבה ומכובדת, בדומה לצעירים בני גילם (Stein, 2006). חלוקה דומה נעשתה גם במחקר איכותני בפיןלנד (Jahnukainen, 2007), שבחן 52 סיפורי חיים של הבוגרים באמצעות ראיונות ביוגרפיים, כולל התייחסות לרקע שממנו הגיעו ולחוויותיהם לאחר היציאה לחיים עצמאיים. החוקרים חילקו את הבוגרים על פי מהלך חייהם לשלוש קבוצות מרכזיות: קבוצה של צעירים ש"עשו זאת" (make-it), שחלקם היו יציבים וחלקם התמודדו בהצלחה בחיים העצמאיים, קבוצה של צעירים ש"חיו על הקצה" (living on the edge), שחלקם פנו לאורח חיים של עבריינות וחלקם – לשימוש בחומרים ממכרים, וקבוצה "מעורבת" (mixed-pathway). קבוצת הצעירים ש"עשו זאת", שהייתה מחצית מן המשתתפים, התאפיינה בשיעור נמוך של התנהגויות סיכון ובנתוני רקע חיוביים יותר, כגון חוסר היסטוריה של בעיות רגשיות והתנהגויות וחוויות השמה חיובית. מחקר עדכני יותר שנערך בצרפת העלה כי מתוך 123 בוגרי השמה עד גיל 25, שני שלישים עברו לחיים עצמאיים ללא בעיות מיוחדות (Dumaret, Donati & Crost, 2009).

בישראל נערך מספר מצומצם של מחקרים בנוגע לצעירים בוגרי השמה חוץ-ביתית, והם התמקדו ברובם בהישגיהם המעשיים של הצעירים במעבר לחיים עצמאיים ופחות בתיאור חווייתם האישית בתקופת המעבר. שיף ובנבנישתי (2004), אשר בדקו את מצבם של 109 בוגרי משפחתונים של "אור שלום", מצאו כי רמת השכלתם נמוכה יחסית לכלל האוכלוסייה. מחצית מהם דיווחו על הסתבכות עם החוק ו-40% לא התגייסו לצבא. בדומה לממצאים אלו, גם כץ (1988), אשר בחנה את מצבם של 36 צעירים גילאי 21–28 ששהו בילדותם בפנימיית "בני ברית", מצאה כי מחציתם לא רכשו מקצוע או השכלה, רק כשליש מהם התגייסו, ולמחצית לא היה בזמן המחקר קשר עם מבוגר תומך. גרשטמן-שלף ולזר (2006), אשר בחנו את מידת הסתגלותם לחיים עצמאיים של 35 בוגרי פנימיות טיפוליות בשלושה תחומים: עבודה, צבא והסתבכות עם החוק, מצאו שצעירים אשר היו מעורבים יותר בפליליים ונעצרו פעמים רבות יותר, היו בעלי תמיכה חברתית נמוכה בזמן המחקר, בעלי השכלה יסודית וכאלו שמשפחתם הייתה חד-הורית בעת הכניסה לפנימייה. במחקר אורך אחר, אשר נעשה בשלושה שלבים במשך 22 שנים, נמצא בשלב השלישי (בעת היות הצעירים בני 22–30) כי מחציתם היו מועסקים, פחות ממחציתם סיימו תיכון וכ-60% שירתו בצבא. כמו כן, ל-13% מהצעירים היו בעיות תפקוד, שהתאפיינו בשוליות, במעורבות פלילית ובשהייה בכלא (Weiner & Kupermintz, 2001).

על אף האמור, הספרות מלמדת על שונות בין סוגי הפנימיות השונות. ממצאי מחקרם של זעירא ובנבנישתי (2008) על מצבם של בוגרי פנימיות חינוכיות, הצביעו על כך ששנים אחדות לאחר עזיבת הפנימייה, מצבם של הבוגרים בתחומי החיים השונים היה חיובי למדי, אולם החוקרים הדגישו כי על פי הממצאים, קיימת קבוצה של צעירים, המורכבת בעיקר מצעירים יוצאי אתיופיה, שמצבה טוב פחות. במחקר זה מטפליהם של הצעירים פנימיות החינוכיות דיווחו כי לחניכים היו צרכים מעטים יותר והם זכו לתמיכה משפחתית גבוהה יותר מאשר הצעירים באומנה ובפנימיות הטיפוליות. אי-לכך, ניתן להסיק כי מעבר לעצם השהות המשותפת, ייתכן כי גם הרקע שממנו הצעירים מגיעים למסגרת ההשמה ועצמת קשייהם מבית תורמים להבדלים בחוויית מעברם לחיים עצמאיים ובמצבם בוגרות.

חוויית המעבר לחיים עצמאיים

במאמר הנוכחי אציג את חוויית המעבר של הבוגרים לחיים עצמאיים בחודשים הראשונים לאחר היציאה מהפנימייה, על התנסויותיה החיוביות והשליליות. מנתוני המחקרים שהובאו עד כה ניתן להסיק כי צעירים בוגרים של מסגרות השמה, כגון אומנה ופנימיות, נמצאים בסיכון גבוה לחוות קשיים בעת המעבר ממתבגרים תלתיים לבוגרים עצמאיים (Courtney & Hughes-Huering, 2005). אך עם זאת, רוב המחקרים חקרו את מצב הבוגרים בתחומים שונים לאחר המעבר, ולא התמקדו בחוויית המעבר עצמה, כפי שהיא נתפסת על ידי הצעירים.

הרציונל להתמקדות במצב הצעירים דווקא בתקופה זו הוא שחוויית המעבר הראשונית עשויה להשפיע על אופן התמודדותם של הצעירים בהמשך חייהם כעצמאיים. בחינה זו עשויה ללמד על הקשיים והצרכים המידיים לאחר המעבר ולסייע בבניית תכניות שיסייעו לבוגרים בהמשך. דוגמה לכך ניתן לראות במחקרה של דיקסון, שמצאה כי צעירים שדיווחו על קשיים רגשיים עד שלושה חודשים מעזיבת ההשמה, הראו תוצאות שליליות יותר בתחומי עבודה ומגורים ודיווחו על קשיים רגשיים כשנה לאחר העזיבה (Dixon, 2008). מחקרים בארץ מלמדים כי בתפיסת חוויית המעבר בקרב בוגרים ישנה שונות, העשויה להיגזר בין היתר ממגדר הבוגרים ומארץ מוצאם. במחקר על מצבם של בוגרי פנימיות חינוכיות נמצא כי אף שרוב הבוגרים אינם זוכרים את המעבר מהחיים בכפר הנוער לחיים עצמאיים כחווייה קשה, לרבע מהם המעבר היה קשה (15.2%) או קשה מאוד (9.3%) (זעירא ובנבנישתי, 2008). החוקרים זיהו קבוצה, שכללה את יוצאי אתיופיה ובוגרי נעל"ה, אשר עבורה המעבר לחיים עצמאיים היה קשה יותר. גם במחקרה של שיף על מעבר צעירים ממשפחתונים לחיים עצמאיים, 46.8% מהצעירים דיווחו על מעבר "די קשה" או "קשה מאוד", ובוגרות דיווחו על קושי רב יותר מאשר בוגרים (Schiff, 2006). במחקר אחר על בוגרי משפחתונים, הצעירים דיווחו על מעבר קשה, ללא תמיכה מהסביבה (שיף ובנבנישתי, 2004). הדברים הקשים שצוינו על ידי הבוגרים במעבר כללו את הפרידה מהחברים ומהכפר עצמו, את הקושי להיות עצמאיים ואת חוסר המסגרת והתמיכה.

היבט נוסף שעשוי להשפיע על האופן שבו המעבר לחיים עצמאיים נחוה על ידי הבוגרים הוא התמיכה החברתית הזמינה להם במהלך תקופה זו. עבור הבוגרים, עזיבת

מסגרת ההשמה מלווה פעמים רבות בהערכה מחודשת של מערכות היחסים שלהם ובבדיקה, מי הם האנשים שעליהם הם יכולים לסמוך בסיפוק תמיכה מעשית ותמיכה רגשית במעברם לבגרות. תמיכה לא פורמלית, כגון זו של חברים ובני משפחה, יכולה לסייע מבחינה חומרית ומבחינת החוסן הנפשי, שלהם תפקיד משמעותי בתכנון עתידם של הצעירים (Wade, 2008). ניתן לראות זאת במחקרים שונים, שמצאו כי קיומה של תמיכה חברתית מנבא תוצאות טובות יותר (Cashmore & Paxman, 2006; Daining & DePanflis, 2007) ותחושת אושר רבה יותר לאחר העזיבה (Cashmore & Paxman, 1996). בניגוד לרוב הצעירים העוזבים את הבית, שיכולים להיעזר בהוריהם, לבוגרי ההשמה בדרך כלל אין תמיכה הורית, שכה הכרחית בשלב מכריע זה. קשריהם עם משפחות המוצא שלהם אף עלולים לכלול דחייה, הזנחה או התעללות (Collins, 2001; Wade, 2008). אולם על אף ההנחה שלצעירים בהשמה אין בדרך כלל קשרים רציפים ואיכותיים עם משפחתם (Vaughn, Shook & McMillen, 2008), במחקרים שונים, הם דיווחו על קשר עם משפחותיהם לאחר המעבר לחיים עצמאיים (Biehal, Clayden, Stein & Wade, 1994; Cashmore & Paxman, 2006; Dixon & Stein, 2006). במחקר על בוגרי פנימיות חינוכיות נמצא כי בתקופה הראשונה לאחר היציאה מהפנימייה, לרוב הבוגרים היה תמיד או רוב הזמן מישוה שהם יכלו לספר לו על עצמם, אך עם זאת, כרבע מהבוגרים דיווחו כי היה להם מישוה כזה רק לעתים רחוקות או לא היה כלל (זעירא ובנבנישתי, 2008). במחקר הנוכחי נבחנו גם זמינותה של התמיכה החברתית לבוגרי הפנימיות בתקופה זו.

שאלות המחקר

המחקר מתאר את חוויית המעבר לחיים עצמאיים של בוגרי פנימיות. המטרה היא ללמוד באמצעות דיווחי הצעירים על התנסויותיהם באירועים חיוביים ושליליים, על המצבים שעמם התמודדו לאחר עזיבת הפנימייה ועל הצרכים שעלו בעקבות המעבר, בשאיפה שנתונים אלו יספקו הבנה טובה יותר של דרישות תקופת המעבר, ויעזרו בתכנון תכניות ושירותים שיסייעו לבוגרים בעתידם כבוגרים. אי-לכך שאלות המחקר שנבחנו הן:

- א. מהן החוויות החיוביות והשליליות שחוו הצעירים בתקופה הראשונה של המעבר לחיים עצמאיים?
- ב. מהי מידת התמיכה שהייתה זמינה לבוגרים לאחר המעבר?

שיטת המחקר

מדגם

אוכלוסיית המחקר הייתה צעירים וצעירות בפנימיות טיפוליות וחינוכיות בארץ. המדגם כלל את כל הפנימיות הטיפוליות שנמצאות באחריות משרד הרווחה (19 פנימיות) וכן שבעה כפרי נוער שנמצאים באחריות המנהל לחינוך התיישבותי, ואשר ראשי המנהל העריכו שאוכלוסייתן דומה לאלו של הפנימיות הטיפוליות

שבאחריות משרד הרווחה. רואיינו טלפונית 236 צעירים כשנה לאחר יציאתם לחיים עצמאיים (שיעור השבה של 85.2%), מתוכם 60.6% צעירים ו-39.4% צעירות, בגיל ממוצע של 19.5 שנים. כ-40% מהבוגרים שרואיינו היו ילידי הארץ, כ-37% יוצאי אתיופיה וכ-17% ילידי מדינות שהשתייכו בעבר לברית המועצות.

תהליך איסוף הנתונים

איסוף הנתונים החל לאחר אישור מפיקוח משרד הרווחה והחינוך. הנתונים במאמר מתבססים על דיווחי הבוגרים שנאספו בשלב השני של מחקר אורך, בעוד בשלב הראשון רואיינו הבוגרים בשנה האחרונה לשהותם בפנימייה. איסוף הנתונים התבצע באמצעות קשר טלפוני עם הצעירים שהסכימו להשתתף בשלב השני.

כלי המחקר

המחקר התבסס על שאלון מקיף אחד, אשר כלל ברובו שאלונים ושאלות סגורות. במסגרת שאלון זה, הצעירים נשאלו כמה שאלות פתוחות על היבטים שונים של חווייתם במעבר לחיים עצמאיים:

תפיסת חוויית תקופת המעבר – הצעירים נשאלו הן על מעשיהם מיד לאחר עזיבת הפנימייה והן על תחושותיהם בתקופה זו. תפיסת המעבר נמדדה באמצעות שאלה שבה השתמשו חוקרים נוספים במחקרים דומים בישראל (זעירא ובנבנישתי, 2008; Schiff, 2006): "איך היה בשבילך המעבר מהפנימייה?" (1 – קשה מאוד; 5 – קל מאוד). כמו כן נשאלו שתי שאלות פתוחות שביקשו מהצעירים לפרט, מהם הדברים שהיו הקשים ביותר עבורם במעבר, ומהן החוויות הטובות שחו.

תמיכה חברתית בתקופת המעבר – תמיכה זו נבדקה בהתייחס למצב הצעירים בתקופה הראשונית לאחר המעבר וכללה שתי שאלות: "האם בתקופה הראשונה לאחר סיום הפנימייה היה לך מישהו שיכולת לספר לו על הבעיות שלך?" (1 – אף פעם; 5 – תמיד); "האם בתקופה הראשונה לאחר סיום הפנימייה היה לך מישהו שיכולת לבלות אתו ביחד?" (1 – אף פעם; 5 – תמיד).

ניתוח הנתונים

בתהליך ניתוח הנתונים נערך ניתוח תיאורי של התפלגויות מעשיהם של הצעירים מיד לאחר המעבר, של האופן שבו תפסו את המעבר ושל התמיכה החברתית שזכו לה בזמן זה. המתודה המרכזית שבה נעשה שימוש בניתוח השאלות הפתוחות על חוויות במעבר היא ניתוח תוכן. לפי ניתוח זה שתי קוראות העלו באמצעות פרשנות של דברי הצעירים תמות מרכזיות, שביטאו את החוויות הטובות ואת החוויות הקשות במעבר לחיים עצמאיים. בהמשך נערך ניתוח כמותי של חזרת התמות בכל השאלונים, במטרה להציג את שכיחויות התמות שעלו. על מנת להימנע מחזרתיות וחוסר ייצוג פורפורציונלי, כל צעיר נספר פעם אחת על פי התמה המרכזית שהעלה. אם ציין שתי תמות משמעותיות או יותר, תשובתו נכנסה לקטגוריה המוגדרת כ"שילוב של קשיים".

ממצאים

בחינת מצבם של הצעירים מיד לאחר יציאתם מהפנימייה העלתה כי כמחציתם החלו לעבוד מיד או בסמוך לעזיבתם את הפנימייה (50.6%), כ-15% השתלבו מיד במסגרות, כגון: צבא, שירות לאומי או לימודים, ומספר דומה של צעירים (13%) דיווחו כי במהלך זמן זה טיילו, בילו עם חברים ונחו. מספר צעירים נמוך יחסית דיווחו כי לא חיפשו עבודה ולא מצאו (8.4%) או ששהו בבית בשעמום וחוסר מעש (5.9%). מעשיהם של הצעירים בתקופה קצרה זו העלו גם מצבים מורכבים יותר, כגון צעירים שהשתלבו במסגרות מסוימות, אך עזבו אותן תוך זמן קצר בשל קשיי הסתגלות או בעיות כלכליות (5.5%). כך למשל סיפרו שניים מהם: "הלכתי ליג-יד ועזבתי, כי לא הסתדר כלכלית ולא יכולתי לעבוד תוך כדי"; "ניסיתי להמשיך ללמוד בישיבה לתעודת הוראה, היו בעיות כלכליות בבית, ולכן לא המשכתי והלכתי לעבוד". מצבים ייחודיים נוספים כללו צעירים ששהו בבית בשל מצבים בריאותיים שונים.

הצעירים נשאלו על מידת הקושי במעבר לחיים עצמאיים. מתשובותיהם ניתן ללמוד כי עצם היציאה מהפנימייה והמעבר היה "די קל" או "קל מאוד" עבור קרוב לשליש מהם; כ-29% טענו כי המעבר היה "לא כל כך קשה", אולם מספר ניכר של צעירים (87%), שהיוו 36.7% מכלל הצעירים במדגם, הגדירו את התקופה כ"די קשה" או "קשה מאוד" (ראו לוח 1).

לוח 1: התפלגות תחושות הצעירים במעבר מהפנימייה לחיים עצמאיים (n=235)

	קשה מאוד	די קשה	לא כל כך קשה	די קל	קל מאוד	
איך היה בשבילך המעבר היציאה מהפנימייה?	%	%	%	%	%	ממוצע ס"ת
	14.9	22.1	28.9	17.9	16.2	2.98
						1.28

דירוג ממוצעים וסטיות תקן: 1=קשה מאוד, 2=די קשה, 3=לא כל כך קשה, 4=די קל, 5=קל מאוד

תמיכה חברתית מיד לאחר המעבר

לוח 2 מציג את התפלגות תשובות הצעירים באשר למידת התמיכה המידתית שזכו לה בתחילת בתקופת המעבר. כפי שעולה מהלוח, למרבית הצעירים (כ-70%) היה רוב הזמן או תמיד אדם שיכלו לדבר עמו על בעיותיהם, בעוד שעבור שליש מהצעירים, נוכחות של אדם שאותו יוכלו לשתף בקשיים הייתה זמינה רק לפעמים, לעתים רחוקות או לא הייתה זמינה אף פעם. כמו כן, בתקופה זו, רוב הזמן או תמיד היה לצעירים מישהו שעמו יכלו לבלות (76.4%).

האנשים שהצעירים ציינו כמי שעמם יכלו לדבר על בעיות היו בעיקר בני משפחה, חברים ואנשי צוות שונים מהפנימייה. כך למשל כשליש מהצעירים ציינו כי שיתפו בקשייהם קרוב משפחה, כגון: אם, אב, אחאים, סבתא וכדומה. אחוז גבוה יותר שיתפו חברים ממסגרות שונות (44.3%), וכ-20% דיווחו כי שיתפו אנשי צוות שונים

מהפנימייה, כגון: מדריך, מנהל, אם בית ועובד סוציאלי. מספר צעירים מועט (6%) דיווחו על גורמים אחרים, כגון: עובדים סוציאליים במיזמי ההמשך "גשר" ו"למרחב",¹ פסיכולוגית, הורי חבר, שכן וכדומה. עוד נמצא, כי 20% ציינו יותר מאדם אחד שאותו יכלו לשתף בבעיותיהם בתקופה זו.

לוח 2: התפלגות מידת התמיכה במעבר לחיים עצמאיים (n=233-234)

אף פעם	לעיתים רחוקות	לפעמים	רוב הזמן	תמיד	ממוצע	ס"ת	האם בתקופה שלאחר סיום הפנימייה היה לך מישור:
10.1%	5.5%	11.8%	11%	59.9%	4.07	1.37	שיכולת לספר לו על הבעיות שלך?
4.6%	5.5%	12.2%	19.4%	57.0%	4.20	1.45	שיכולת לבלות אתו ביחד?

דירוג ממוצעים וסטיות תקן: 1=אף פעם, 2=לעיתים רחוקות, 3=לפעמים, 4=רוב הזמן, 5=תמיד

חוויות חיוביות במעבר של הבוגרים לאחר היציאה מהפנימייה

הצעירים נשאלו שאלות שהזמינו אותם לשתף את המראיינים בתחושותיהם וחוויותיהם במהלך התקופה הקרובה ליציאתם מהפנימייה לחיים עצמאיים – הן הדברים הטובים בתקופת המעבר והן הדברים הקשים. מניתוח השאלה הפתוחה שבה נשאלו הצעירים על דברים טובים שקרו להם לאחר שיצאו מהפנימייה, עלו כמה תמות מרכזיות, שכללו תחושות פנימיות של פרטיות, חופשיות, בגרות והעצמה, לצד חיזוק קשרים בין-אישיים:

חופש ושחרור מגבולות הפנימייה ומחוקיה – הצעירים (כ-30%) ציינו את החופש והשחרור מגבולות הפנימייה ומחוקיה כאחד מהדברים הטובים במעבר לחיים עצמאיים, את העובדה שהתאפשר להם להיות אדונים לעצמם ולזמנם. לדבריהם: "אין הגבלות זמן, אפשר לצאת מתי שמתחשק, ולא צריך לתת דין וחשבון לאף אחד"; "אני חושבת שהעניין של ללכת לאן שאני רוצה בלי לשאול אף אחד, הלכתי לישון מתי שבא לי, יכולתי לצאת לאן שאני רוצה [...] היה לי כיף החופש הזה, להיות לבד בלי מסגרת"; "חופשיות, אף אחד לא אחראי עליי, תבואי, תעשי וכדומה... אני אחראית על הזמן שלי, חוזרת מהעבודה ועושה מה שאני רוצה"; "אין מסגרת, ואפשר לקום מתי שרוצים ולעשות מה שרוצים, ואין זמנים. יש לי את החופש שלי, ואני עושה סידורים לעצמי".

תחושת עצמאות ובגרות – קבוצה נוספת של צעירים (כ-20%) שיתפו את המראיינים בהרגשתם כי בעצם עזיבת הפנימייה והמעבר לחיים עצמאיים הם השיגו

1 "גשר" – מערך מסייע לצעירים בוגרי פנימיית ואומנה חסרי עורף משפחתי; "למרחב" – תכנית לקידום בוגרי מסגרות חוץ-ביתיות בני 17-26, שהם בעלי כוחות ויכולות, אך נטולי תמיכה משפחתית.

תחושת בגרות, וצינו כי מתוך תהליך זה הצליחו להתנסות בחוויות חדשות, שהובילו לתחושות חיוביות לגבי עצמם, ובמידה מסוימת אף העצימו אותם: "השגתי בגרות. למדתי להתמודד עם דברים, למדתי להיות עצמאית, לארגן את הכסף בעצמי ולהיות עצמאית"; "היה טוב לעבוד ולהסתדר לבד ולראות שזה אפשרי לחיות ולשרוד [...] הייתי עצמאית, התחלתי שנות שירות, גיליתי על עצמי דברים שלא ידעתי. יש אחריות, ולא רק מפילה דברים על ההורים שלי. יותר בוגרת"; "הדברים הטובים הם העצמאות לדעת להסתדר בכוחות עצמך".

קושי להיזכר בחוויה חיובית – כ-20% מהצעירים לא הצליחו למצוא שום דבר חיובי או טוב שהתרחש בתקופת המעבר, ותיארו תקופה זו כתקופה קשה, שהכול בה היה רע, או כתקופה משעממת, שלא היה מה לעשות בה: "התרגלתי לפנימייה, ככה שלא היה הכי טוב. בבית היה שונה – רק עבודה ובית"; "לא היו דברים טובים. זה קשה שהיינו חברים, וכולם מתפזרים"; "החודשיים שמיד אחרי סיום הפנימייה היו די קשים. לא זוכרת דברים טובים".

חזרה הביתה – הצעירים (כ-20%) ציינו כחוויה חיובית את עצם החזרה לביתם ולקשרים עם המשפחה והחברים הישנים ודיברו על תקופה שבה היה להם זמן ואפשרות לנוח, כדי לחשוב על העתיד וליהנות מבילויים עד תקופת הגיוס: "היה טוב פשוט להיות בבית. להיות בבית, לאכול אוכל של בית זמן פנוי לעצמי... התגעגעתי מאוד, והיה כיף פשוט להיות בבית".

מינוף ניסיון השהות בפנימייה להסתגלות מחדשת – בחינת תשובות הצעירים באשר לדברים טובים שקרו בתקופה שלאחר סיום הפנימייה העלתה כי חלק מהם עשו הפרדה בין החוויה המידית עם סיום הפנימייה, בזמן שהיו חסרי מסגרת לחלוטין, לבין פרק הזמן שבו השתלבו במסגרת חדשה. נמצא כי כמה צעירים (כ-7%) הצליחו למנף את ה"ניסיון" שלהם כחניכי פנימייה להסתדר במסגרות חדשות שבהן מצאו קווי דמיון ארגוניים, ובאופן זה חשו כי הדבר תרם להם לחוויה חיובית במעבר לחיים עצמאיים. דוגמה לכך היו הצעירים שהקבילו בין דרישות המסגרת הצבאית לדרישות הפנימייה: "כשהתחלתי את הצבא, אז העצמאות והמסגרת שהפנימייה נתנה לי עזרו לי בתקופה הזו"; "בפנימייה מרגישים כל הזמן בתוך קופסה. זה דומה לצבא... זה עזר לי גם בצבא", וכן צעירים אחרים, שהדגישו את הכלים שקיבלו: "לצאת לחיים הגדולים יש אחריות. הפנימייה תרמה לי הרבה ידע, והרגשתי שאני יוצאת עם ידע רב"; "לראות שלמדתי מכל מה שנתנו לי וכל הכלים שאספתי שם, ואני יודע להשתמש בהם בחוץ לבד". תשובות צעירים אלו העידו כי רכישת הכלים בעבר תרמה להם לחוויה חיובית לאחר המעבר והעניקה להם ביטחון שתורגם לחוויות טובות.

חוויית שליליות בתקופת המעבר לחיים עצמאיים

לצד החוויות החיוביות במעבר לחיים עצמאיים, הבוגרים תיארו גם מצבי קושי. ניתוח השאלה שבה התבקשו הצעירים לספר על הדברים הקשים שחוו בתקופה שלאחר המעבר, העלה תמונה שכללה היבטים שונים ורב-ממדיים. באופן כללי, ניתן לומר

שמרבית הצעירים חשו כי הקושי במעבר היה טמון בעזיבת השגרה כפי שהכירוה עד אז ובהסתגלות למציאות אחרת. ברמה העמוקה יותר של דבריהם, עלתה הרגשה של עזיבת הבית וה"בועה" שמילאה את עולמם או אף היוותה אותו. כפי שתיארה אחת הצעירות: "היה לי שוק שאין יותר פנימייה, לא לנסוע אליה. הייתי רגילה לנסוע לשם, והייתי בהלם שאני לא נוסעת, לא אורזת את התיק, ואין מה לעשות". רבים מהצעירים תיארו מצבי קושי שהיו מורכבים משילוב של קשיים אחדים:

פרידה מצוות וחברים – נראה כי הנושא העיקרי שהקשה על הצעירים במעבר היה עצם הפרידה מהצוות והחברים. כ-30% מהצעירים העלו את המורכבות שבעזיבת מסגרת שבה שהו שנים רבות – את הגעגועים להווי החברתי בפנימייה, שכלל את החברים ואנשי הצוות ואת המסגרת בכללותה, ואשר אותו למדו להכיר ולאהוב; זאת לצד החוויה של פרידה ממקום שהם תפסו כבית, ושעבור חלקם אף היה הדבר הקרוב ביותר לבית. ההתמודדות שנגזרה מקושי זה כללה את הניתוק הפיזי מהחברים ואת קיומו של מרחק גאוגרפי, שהצעירים התקשו לגשר עליו לאחר שכל אחד מהם פנה לדרכו, וכן את ההתנסות בחוויות חדשות, מרגשות ולעתים קשות, בלי החברים והצוות שאליהם היו רגילים: "היה געגועים למקום ולמי שהיה שם אתי"; "את חיה במקום כלשהו המון זמן ועם חברה ואנשים, ופתאום צריך להיפרד. זה לא קל לאף אחד"; "בפנימייה היו לי חברים ממש טובים שהתחברתי אליהם, והיה מוזר פתאום להיות בלעדיהם". עוד בהקשר זה, עלתה תחושת הניתוק הפתאומי מהרגלים שונים שהיו מנת חלקם כחניכים ושהעניקו להם את הביטחון שבשגרה: "היה לי מאוד חסר ההווי של הפנימייה. הכול נגמר, ובבת אחת כולם הלכו הביתה, וזה היה מוזר לא להיות עם כולם, בלי שיחות קבוצה ובלי כיבוי אורות".

קושי בהיעדר מסגרת – נושא מרכזי נוסף שעלה מדברי כ-15% מהצעירים, ובעיקר מדברי אלו שמועד שירותם הצבאי או הלאומי היה רחוק יותר, היה הקושי בהיעדר מסגרת, שחייב אותם לקבל אחריות על יצירת מסגרת יום יומית חלופית וליצוק תוכן חדש לחייהם. היעדר המסגרת הותיר להם זמן פנוי רב מדי, מה שהוביל לשעמום ולעתים לתחושה של ריק וחוסר מעש: "הכי קשה שאתה לא יודע מה לעשות עם עצמך, חצי שנה הייתי בבית עד הגיוס. לא הייתה לי עבודה... אתה קם בבוקר ולא עושה כלום, זה די מציק"; "מהר מאוד נהייה לי משעמם... סתם ישבתי בבית, אם הייתי בפנימייה, היו לי חברים וכדורגל".

צעירים אחרים הדגימו בדבריהם כיצד היעדר המסגרת חבר לקושי בלקיחת אחריות: "אין לי מסגרת. צריך לדאוג לעצמי. הייתי לבד כזה, חסרה לי העזרה, כי צריך לדאוג לעצמי... היה שוק אחרי השמחה הראשונה שפתאום אין סדר יום"; "חוסר מסגרת, ריקנות שנהייתה פתאום... לא פשוט להיות שם חמש שנים, ופתאום יום בהיר שהכול ייגמר". נושא נטילת האחריות על חייהם, אשר התעצם עקב המחסור בדמויות המכוונות שאליהן הורגלו, בא לידי ביטוי בדברי שני צעירים נוספים: "אין מי שאחראי עליך, אתה קובע את הגבולות. צריך לחשוב על מה אתה עושה"; "אתה מתחיל לעשות שטויות, כי אין מי שאחראי... כי הכול תלוי בך. אף אחד לא דואג לזה שאתה באמת תקום... אתה חייב להיות עצמאי".

קושי בהשתלבות במסגרת חדשה – בניגוד לצעירים שחשו קושי בשל היעדר מסגרת, כמה צעירים (כ-10%) שהשתלבו במסגרות שונות, בייחוד בשירות הצבאי, סיפרו על הקושי שבהתנהלות במערכת חדשה ובהסתגלות אליה, קושי שנבע מההתמודדות עם מסגרת גדולה ומורכבת בעלת חוקים וכללים, שלא התגמשה עבורם או באה לקראתם. צעיר אחד סיפר: "המעבר מאזרחות לצבא היה מאוד קשה. התגייסתי לארבעה חדשים, ברחתי וישבתי בכלא. עכשיו ברחתי שוב, ואני בבית עריק". ואחר סיפר: "טירונות זה הדבר הכי קשה שעשיתי. בפנימייה הייתי מתעצבן, והמדריכים יכלו להרגיע אותי. עכשיו כשאני עצבני קשה לי מאוד. אני מרגיש שאני דופק את הראש בקיר, ואין עם מי לדבר".

שילוב של קשיים – מתשובותיהם של כ-10% מהצעירים באשר לחוויות הקשות שעברו בתקופה שלאחר עזיבת הפנימייה, עלו נושאים רבים שעמדו כל אחד בפני עצמו, אך גם כמה קשיים שהיו משולבים זה בזה או שנגזרו זה מזה. שילוב כזה התבטא למשל בהתמודדויות שנגרמו מהיעדר המסגרת, לצד הניתוק מחברים, או מהתמודדות רגשית עם האחריות שבניהול חיים עצמאיים ועם הבדידות, לצד קושי כלכלי. אחת הצעירות תיארה זאת: "לא ידעתי מה לעשות. בפנימייה לא צריך לשלם חשבונות ולהסתדר לבד. כשאת שם, אף אחד לא מסביר לך מה הולך להיות. למי שיש משפחה אין בעיה, ולי אין משפחה. הפנימייה שוכחת מי את. את לבד ואין מי שיכוון אותך. זה קשה מאוד". צעיר שבחר לוותר על שאיפותיו האישיות בשל קושי כלכלי סיפר: "התגעגעתי למסגרת. בחוץ זה משהו אחר. היה לי קשה ועדיין קשה לי כלכלית, כי אימא שלי חד-הורית, לא עובדת, ובגלל זה אני עושה בחירות כמו לעזוב את הלימודים ולא ללכת לקרבי". צעירה אחרת דיברה על הקושי שבניהול חיים עצמאיים ללא ליווי ותמיכה: "הדבר הכי קשה שהיה לי באותה התקופה היו הדילמות לאן ללכת – לצבא או לשירות לאומי. להיות לבד היה קשה באותה התקופה, כמו כן להכיר אנשים חדשים, להיות עצמאית, וזה היה כל כך קשה".

בדידות והיעדר תמיכה – תמה נוספת שעלתה כללה דיווחים של הבוגרים שביטאו בדידות והיעדר מערכת תמיכה, היגדים שלפיהם עם יציאתם לחיים עצמאיים הם נשארו לבדם. כ-10% מהצעירים ציינו את הפער במידת התמיכה, העזרה או הליווי בין העבר לזמן המחקר: "את רגילה שעוטפים אותך מכל הכיוונים, ואם את עצובה, אז באים לראות מה קורה, וככה את צריכה להתמודד עם הכול לבד"; "בפנימייה היינו מקבלים הכול, ובחוץ אף אחד לא בא לקראתי". אף צעירים שהקשר שלהם עם ההורים היה חיובי ציינו את הקושי שבהיעדר תמיכת הפנימייה: "היה קשה ומוזר להסתדר לבד. הייתי רגילה שעוזרים לי, למרות שהמשפחה עוזרת, אבל לא כמו ששם היו שואלים כל הזמן ומביאים גם בלי שמבקשים. אני יותר דואגת לעצמי"; "לא היה באמת למי לפנות עם בעיה, לא היה למי ללכת. התרגלתי שיש תמיד מדריכה, עד שנפתחתי לחברות חדשות לקח זמן"; "אתה יוצא מחממה שדאגה להכול – אוכל, שינה, לימודים, הסעות, וצריך לדאוג לעצמך". בוגרים שקשריהם עם משפחתם היו רופפים או שלא התקיימו כלל, ציינו את היעדר הדמות המייעצת והמחבקת שהזדקקו לה באותה תקופה: "בפרק זמן קצר הפכתי להיות עצמאי. משלם מחירים קשים, טעויות. צריך להיות מודע לכל דבר. אני לא בקשר טוב עם ההורים, אין מישהו שאני

יכול לפנות אליו שיעזור לי... אני צריך דעה של אדם מבוגר עם ניסיון"; "למרות שהייתי עם חברות, הרגשתי ממש לבד. גם מבחינת המשפחה שאני לא רואה אותם. אבא ואימא גרים בנפרד, ולא גרתי אצל אחותי כבעבר. זה היה חסר לי"; "אין מי שיעודד להסתדר לבד... צריך מישהו שילווח, ולא היה".

קושי כלכלי – ממד נוסף שהתקשר לחזרה לסביבת העבר היה ההתמודדות עם מחסור חומרי, שהתעצם בעיקר לנוכח יציאת הצעירים ממצאות שבה סופקו להם רוב צורכיהם הפיזיים. חלק קטן מהצעירים (כ-5%) דיברו על הקושי לפרנס את עצמם, למצוא עבודה או להתגורר בבית ששרר בו מחסור מאז ומתמיד: "המצב הכלכלי בבית היה קשה, ואין כסף. אתה חוזר בן 18, ואתה ריק, אין לך כלום, וזה היה קשה. לא היה לי כסף לעצמי או לעזור לאימא"; "הקושי היה בעיקר כלכלי, לשלוט בחשבונות חשמל ומים ולשלם על הדירה וגם על דברים אישיים כמו מברשת שיניים"; "לא היה כסף לאוכל, לבגדים לכלום".

קושי בהסתגלות לחזרה לסביבת הבית – תמה נוספת שעלתה מדברי הצעירים (כ-3%) הייתה הקושי שלהם להסתגל מחדש למקום וליחסים שאותם עזבו עם השתלבותם בפנימייה. המעבר מבית הוריהם לפנימייה הרחיק אותם לתקופה ארוכה מההתמודדות עם מצבים קשים, כולל מצבים אשר בגינם הוצאו מלכתחילה להשמה חוץ-ביתית. אך עם עזיבת הפנימייה, בהגיעם לגיל 18, היה עליהם לשוב ולהכיר ביתר שאת בדרישות המערכת המשפחתית, להיזכר בלחצים שאותם כבר שכחו ולהתנהל מול חברי משפחה וחברי ילדות שמהם התרחקו, ואשר במידה זו או אחרת, נאלצו אף הם לשרוד בחיי היום יום. כך למשל תיאר זאת אחד הצעירים: "כל הילדות שלי הייתה בפנימייה, ולא היה לי קל לחזור הביתה. לא גדלתי שם". ואחרים הוסיפו: "הכי קשה היה לחזור הביתה ולנסות להסתדר עם ההורים"; "בבית היה קשה... התחילו דאגות של משפחה ומגורים. לא ידעתי מה לעשות... עבודה זה עוגן משמעותי שהיה לי אז... לא ידעתי אם אוכל לגור בבית, כי היחסים עם אימא לא הכי הכי". יתרה מזאת, תהליכי החברות שעברו בפנימייה התנגשו כעת עם ערכים, הרגלים וסגנון התנהלות מוכרים-נשכחים מסביבתם הקודמת. אחת הבוגרות הסבירה: "בבית יש צעקות ומריבות. בפנימייה היו שיחות אישיות ולמידה".

עם זאת, יש לציין כי כ-20% מהצעירים לא זכרו חוויות שליליות מהמעבר ודיווחו כי מבחינתם הכול היה כרגיל או שלא היה קשה כלל.

דיון, מסקנות והמלצות לפרקטיקה

במחקר זה בחרתי ללוות את הצעירים בשנה המשמעותית שבה נפרדו ממסגרת הפנימייה, וללמוד על חוויותיהם ועל התמיכה שזכו לה באותה תקופה. תקופה רגישה זו חשובה לצעירים במיוחד, הן בשל השלב ההתפתחותי שבו עליהם לקחת אחריות על חייהם הבוגרים בתקופה מואצת שאינה הדרגתית (Stein, 2006), והן בשל העובדה שתקופה זו בחייהם טומנת בחובה אתגרים וקשיים רבים עבורם. חשיבות נוספת של התקופה הזו היא השפעתה האפשרית על עתיד הצעירים כבוגרים, שכן היא נמצאה במחקרים כמשמעותית ביותר בניבוי הסתגלותם והצלחתם בחייהם הבוגרים (Dixon, 2008; Pecora et al., 2003).

ממצאי המחקר עלה שלאחר היציאה, רוב הצעירים השתלבו במסגרות שונות. כשני שלישים התגייסו לצבא ולשירות לאומי או המתינו לגיוס, וכ-20% השתלבו במכינה קדם-צבאית או בשנת שירות או המשיכו ללמוד ולעבוד. צעירים בודדים היו חסרי עיסוק בעת הריאיון, ולרוב עקב סיבה זמנית. הימצאותם של הצעירים במסגרת חדשה הייתה נתון מעודד, בהתחשב בעובדה שכ-15% מהם דיווחו כי הקושי העיקרי ביציאה לחיים עצמאיים הוא היעדר מסגרת. עם זאת, חשוב לציין כי כאשר נשאלו באשר למעשיהם סמוך לעזיבת הפנימייה, חלק מהצעירים (15%) דיווחו כי לא הצליחו למצוא עבודה, ששהו בבית בשעמום וחוסר מעש או שנאלצו לעזוב את המסגרות שבהם השתלבו בשל קשיי הסתגלות או בעיות כלכליות. מצבים אלו מצריכים התייחסות ייחודית, מאחר שכאמור, תקופת המעבר הראשונית נמצאה במחקרים כבעלת חשיבות מכרעת להסתגלות של הצעירים בעתיד (Dixon, 2008). ייתכן כי עבור קבוצת הצעירים שמועד השתלבותם במסגרת המשך, כגון גיוס לצה"ל או המשך לימודים, הוא רחוק יותר, יש לשקול בנייה של תכנית ליווי אישית, אשר תיקח בחשבון את יכולותיהם ואת צורכיהם בתקופה זמנית זו; זאת על מנת לרכך את המעבר ולמנוע מצבי משבר. יתרה מזאת, העובדה שרוב הצעירים השתלבו במסגרות שונות לאחר עזיבת המסגרת אמנם מעודדת, אך בכל זאת יש לשים דגש על תפקודם ומידת הסתגלותם למסגרות אלו.

לאחר המעבר, למרבית הצעירים היה רוב הזמן או תמיד משהו שעמו יכלו לדבר על בעיותיהם. נתונים אלו חיוביים מעט יותר ממצאי מחקרים קודמים (זעירא ובנבנישתי, 2008; Schiff, 2006). אך עם זאת, נמצא כי קבוצה לא מבוטלת, כשליש מהבוגרים, לא זכתה כלל לתמיכה או שזכתה לה רק לפעמים. גם תפיסת חוויית המעבר מהפנימייה לחיים עצמאיים הייתה עבור כשליש מהבוגרים קשה או קשה מאוד. השינוי שחל בחיי הצעירים טמן בתוכו פרידה ממסגרת מובנית, שבה היה הכול מוגדר, לתקופת ביניים, שבה האחריות עברה אליהם. יחד עם האחריות הזו עלו תכנים שביטאו התמודדות קונקרטי ורגשית אשר נבעה מהצורך של הצעירים לנהל לבדם את חיי היום יום שלהם, לחשוב קדימה על עתידם ולקבל החלטות חשובות, לעתים ללא יד מכוונת. ראוי לציין כי המחקר הנוכחי לא עמד על ההבדלים בין מאפייני הצעירים שדיווחו על תמיכה רבה לבין מאפייניהם של אלו שדיווחו על תמיכה מועטה יותר, ולא בחן את הקשר שבין מידת התמיכה שזכו לה הצעירים ובין תפקודם לאחר המעבר לחיים עצמאיים. מחקרי המשך שיבחנו סוגיות אלו עשויים ללמד רבות הן על צורכיהם הדיפרנציאליים של הצעירים והן על התחומים שבהם הם זקוקים לתמיכה רבה יותר, על מנת לעמוד בהצלחה באתגרים הצפויים להם כבוגרים.

בחינת הקשיים שאותם ציינו הצעירים בתקופת המעבר לחיים עצמאיים מראה כי קשיים אלו קיימים בתחומים רבים. הצעירים ציינו את הקושי להיפרד מהצוות ומהחברים ואת הקושי שבהשתלבות במסגרת חדשה, לצד תחושת הבדידות והיעדר התמיכה שאליה היו רגילים בפנימייה. צעירים אחדים אף ציינו את הקושי שבחזרה לשהות בבית ההורים. היבטים אלו הועלו גם במחקר בקרב בוגרי משפחתונים בישראל (Schiff, 2006). עם זאת, הצעירים במחקר הנוכחי העלו כמה סוגיות נוספות, וביניהן קשיים כלכליים שעמם היו צריכים להתמודד במעבר, כולל חובות וצורך

בסיוע למשפחה, וקושי להסתגל מחדש לסביבת המגורים שאותה עזבו וליצור קשרים חברתיים חדשים. ניתן לראות כי מגוון הקשיים שציינו הצעירים במעבר לחיים עצמאיים הקיף את מכלול התחומים אשר הרכיבו את המשימות שעמדו בפניהם בעת המעבר לחיי בוגרים עצמאיים. ממצאים אלו ממחישים את חשיבותם של תכניות ההכנה והליווי לקראת המעבר ובתקופה שלאחריו, כגון תכנית "גשר לבוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עורך משפחתי", הכוללת מעטפת ליווי והכוונה של בוגרי פנימיות ופיתוח כישורי חיים בתחומים המרכזיים לניהול חיים עצמאיים.

אף שתכנית זו מיועדת במיוחד לבוגרי השמות המוגדרים כבעלי עורך משפחתי חלש מאוד, מערך ממצאי מחקר הערכה שנעשו עליה הראה כי הקשר והתמיכה שצעירים המוגדרים כחסרי עורך משפחתי זוכים להם אינם שונים במידה משמעותית מאלו של צעירים רבים אחרים הנמצאים בהשמה חוץ-ביתית (בבנישתי ומגנוס, 2008). נתונים אלו מדגישים את העובדה כי יש להכיל התייחסות מותאמת לצורכי הבוגרים במסגרת תכנית רחבה יותר, שתכלול את כל הבוגרים. אף על פי כן, התייחסות מותאמת יותר למצב הבוגרים תהיה חייבת לאמץ ראייה דיפרנציאלית על פי המצב והצרכים הייחודיים של מאפייני קבוצות הבוגרים השונות, היות וישנם צעירים במצבי חיים פגיעים יותר. דוגמה לכך ניתן למצוא במחקרם של דביר, וינר וקופרמינץ (2010) על התמודדות עם חוויית הבדידות של ילדי פנימיות שהם יתומים משני הוריהם או יתומים מהורה אחד, בעוד השני אינו מתפקד. החוקרים ראינו את הצעירים וחשפו תחושות קשות של חוסר שליטה, חוסר אונים ואי-אמון, לצד תחושות של מאבק והישרדות. החוקרים ציינו גם כי הצעירים דיווחו על חרדה הולכת וגדלה ככל שהתקרבו לגיל עזיבת הפנימייה ועל נסיגה בהתנהגות, בשל תחושת החרדה מההתמודדות עם החיים כבוגרים לבדם. נסיגה זו התבטאה בין היתר בירידה משמעותית בלימודים, תוקפנות ואלימות, בריחות, דיכאון וניסיונות אבדניים. תמונת מצב זו משקפת כאמור קבוצה עם מאפיינים וצרכים ייחודיים, שיש לבנות עבורה מערכת התערבות מותאמת, מעבר לשירותים המיועדים לכלל הבוגרים.

אחת ממסקנות מחקרי היא שהבוגרים מתמודדים במקביל הן עם עיבוד הפרידה מהמסגרת והן עם המסגרת החדשה שבה עליהם להשתלב, ולחלקם ישנם קשיים נוספים המתלווים למעבר ולחזרה לסביבה הקודמת, כגון: קשיים כלכליים, יחסים בעייתיים עם ההורים, קשיים בהתנהלות כלכלית ובדידות חברתית. מסקנה זו מחזקת את הערכותיהם של מחקרים אחרים, שטוענים כי המעבר החד לחיים עצמאיים שבוגרי פנימיות חווים בזמן קצר, עשוי להקטין את יכולתם לעצב זהות המתאימה למעבר. יישום מעשי הנגזר מכך הוא שבוגרי פנימיות זקוקים לליווי ומעקב לאחר יציאתם ממסגרת ההשמה, בעיקר בשלבי המעבר הראשוניים (Nollan, Horn, 2003; Pecora et al., 2001; Downs, Pecora & Bressani, 2001). דבר זה יכול להיעשות באמצעות יצירת מסגרת המשך והתנסות במצבי מעבר, אשר יעניקו לבוגרים את הזמן ואת המרחב הפסיכולוגי הנדרשים למעבר (Stein, 2006).

מחקר נוסף שתומך במסקנות אלו הוא מחקרם האיכותני של גינן ופפורס (Geenen & Powers, 2007), שהתמקד בחוויית המעבר לחיי בגרות מנקודת ראותם של כ-30 צעירים ששהו באומנה. החוקרים ראינו את הצעירים וזיהו אצלם תמות משותפות מחוויית

המעבר. אלו כללו: (א) קושי לקבל אחריות ושליטה עצמית על חייהם, מאחר שבתקופה שבה שהו באומנה לא הייתה להם ההזדמנות לתרגל מיומנויות שלהן נזקקו בבגרות; (ב) קושי בהתנהלות בין השירותים השונים – היות וכל תחום סיוע (כלכלי, רגשי, מקצועי וכו') מטופל על ידי שירות אחר, ולעתים אין תיאום בין השירותים השונים; (ג) היעדר מלווים שאינם אנשי מקצוע שיתמכו בצעירים מבחינת סיפוק מידע ומבחינה רגשית, קרי אנשים שבהם הם בוטחים, אשר ילוו אותם במעבר לחיים עצמאיים. כמו כן, הצעירים ציינו את חשיבות המשך הקשר עם משפחות האומנה גם לאחר המעבר. אף שאוכלוסיית מדגם זה כללה צעירים באומנה, ניתן להניח כי נושאים אלו רלוונטיים גם בקרב בוגרי פנימיות, ואכן רוב הנושאים עלו בתשובותיהם של הבוגרים במאמר הנוכחי.

לצד השאלות על הקשיים במעבר, בחרתי לשאול את הצעירים גם על החוויות החיוביות הזכורות להם ממנו, היות והתמקדות בחזקותיהם ובדברים הטובים שהם יכולים לשתף בהם אחרים, עשויה להיות אמצעי להעצמת כוחותיהם וחזוק נקודות העצמה שלהם (קורטני, טראו ובוסט, 2008). העובדה שהצעירים יכלו למצוא היבטים חיוביים במעבר ואף יכלו להצביע על תרומתה של שהותם בפנימייה לדרישות החיים שמחוץ לפנימייה, מלמדת כי רצוי למצוא את הדרך ללמדם בעודם בהשמה, כיצד למנף את הכישורים שרכשו במהלך תקופה זו ולממשם בתקופת המעבר, שכן תקופה זו עשויה לתרום לחיזוק ביטחונם בעתיד. חוויות חיוביות ותחושות של הצלחה עשויים אף הם לשמש ככלי למידה ועבודה. רונזפלד (1997) ציין במאמרו כי העבודה הסוציאלית חייבת ליצור ידע ניתן להפעלה (actionable knowledge) – ידע שעובדים בשדה יכולים לפעול על פיו בבואם לעקוף השתלשלות מקרים בלתי רצויה או להפכה על פיה. הידע יכול להגיע מלמידה מבעלי החוסן, קרי מאנשים שהצליחו לצאת ממצבי מצוקה מבלי להיפגע באופן חמור, למשל מילדים שהצליחו בחיים למרות הרקע שממנו הם באו. כמו כן, הוא יכול להגיע ממחקר שותפויות מועילות המתבסס על ניסיונם המצטבר ועל עדותם של הנעזרים, תוך מחשבה משותפת על דברים שתרמו להצלחה בעבר ועל דברים שעשויים לעזור בעתיד; זאת מתוך הנחה שהמפתח לידע זה נמצא אצל המטופלים עצמם. גישה זו ניתנת ליישום גם בקרב בוגרי השמות, מאחר שהיא עשויה לתרום לתחושת העצמה ולעודד לקיחת אחריות ואימוץ גישה חיובית להמשך חייהם הבוגרים.

ייחודיותו של המחקר הנוכחי היא בהצגת חווייתם הסובייקטיבית של בוגרי פנימיות בתקופה הסמוכה ליציאתם לחיים עצמאיים ובהבנה בלתי אמצעית של ההתנסויות המחזקות והמקשות שעמן נאלצו להתמודד לאחר עזיבת המסגרת. אך עם זאת, למחקר זה ישנן מגבלות שראוי לציין: ראשית, רואיינו בו צעירים מכלל פנימיות הרווחה בארץ, אך לא ממסגרות השמה חוץ-ביתיות אחרות, וייתכן שמי ששהו במסגרות אלו חוו אחרת את חוויות המעבר ועצמתן (על מצב בוגרי פנימיות חינוכיות, ראו מאמרם של זעירא ובנבנישתי, 2008); שנית, המאמר מתמקד בתיאור התנסויותיהם ומצבם הסובייקטיבי של הבוגרים ואינו מבחין במאפיינים של תת-קבוצות בין הבוגרים, מאפיינים הנגזרים מהבדלי מגדר, מהבדלים אתניים או מסוג המסגרת. מן הראוי לדון בהיבטים אלו בהרחבה במחקרי המשך; נוסף על כך, כמקובל במחקר רוחב, הצעירים רואיינו בסמוך מאוד ליציאתם מהפנימייה, נקודת זמן שבה היו טרודים יותר בקשיי הניתוק והפרידה

ופחות בעתיד. אי-לכך, מחקר אורך עתידי מקיף יותר, שישלב לצד השאלות הפתוחות גם מדדים קיימים, יוכל להעניק אפשרויות ראייה וניתוח רטרוספקטיביים של הצעירים ולהרחיב את היריעה באשר לצורכיהם ולהתמודדויותיהם לאחר המעבר; לסיים, המחקר כלל רק את זווית הראייה של הצעירים, אף שלגורמים נוספים ישנה השפעה על האופן שבו נחוות תקופה זו. על מנת לקבל תמונה מקיפה, מחקרים עתידיים צריכים לכלול גם את נקודת הראות של גורמים נוספים, כגון הורי הבוגרים.

סיכום

ההתמקדות בחוויות תקופת המעבר לחיים עצמאיים של בוגרי פנימיות מלמדת על תקופה הטומנת בחובה התמודדות מורכבת ורגשות מעורבים, תחושות דו-ערכיות, הנגזרות מהניתוק מהמסגרת המוכרת והבטוחה אך הכובלת ובעלת החוקים, געגועים הן לפנימייה והן לבית שאותו עזבו ושאליו הם חוזרים, וחשש מהלא נודע, לצד ביטחון ביכולות שאותן רכשו. פעמים רבות התכנים שהיו כרוכים במעברם של הצעירים מהפנימייה לחיים עצמאיים התגלו כחיוביים וכשליליים כאחד – החופש שניתן להם לעשות ככל העולה על רוחם עורר בהם גם פחד, ומול הרצון לבנות לעצמם מסגרת חדשה ניצב גם הרצון לחזור לפנימייה, אף שהם שמחו תחילה לצאת מהמסגרת הכובלת. חוויות הצעירים לאחר היציאה לחיים עצמאיים כללו הן חוויות חיוביות והן חוויות שליליות. רוב הצעירים הצליחו להצביע על דברים חיוביים שאירעו בתקופה זו, לעומת זאת, כמה צעירים התקשו בכך, והיו גם צעירים אחדים שלא הצליחו להיזכר בדברים קשים. ניתן לומר כי לצד ההתמודדויות עם מצבים חדשים והחשש מחוסר הוודאות, עלו מדברי הצעירים כמה תמות הייחודיות למאפייני חייהם האישיים ולרקע שממנו הגיעו ושאליו חזרו, כגון מצבם הכלכלי והקשר הרופף עם הוריהם.

לזמינות התמיכה החברתית והדמויות התומכות בבוגרים, ובפרט הוריהם וחבריהם, היו נוכחות ומשמעות רבות בהסתגלותם לתקופת המעבר לחיים עצמאיים. התמיכה החברתית סיפקה להם מידע ותחושה של שייכות גם יחד, ונראה כי היא עשויה לעזור בבלימת ההשפעה והתוצאות השליליות שעלולות להיגרם כתוצאה מחזרתם לסביבת המוצא שלהם, מתהליך הפרידה ממסגרת ההשמה ומהמעבר לחיים עצמאיים. היעדר תמיכה חברתית עשוי להיות קריטי בעבור בוגרים פגיעים יותר.

חוויות הצעירים בתקופת המעבר לחיים עצמאיים והשינויים שחלים במערך התמיכה שלהם לאחר המעבר מצריכים היערכות מוקדמת ותכנון מותאם לצרכים המשמעותיים שעולים בעקבותיו. בחינה מעמיקה של הצרכים וגיבוש מענים הולמים יסייעו לצעירים לעבור באופן המיטבי את התקופה הרגישה, שבה הם יוצאים מהמסגרת העוטפת של הפנימייה אל עבר דרישות החיים כבוגרים.

מקורות

- בנבנישתי, ר' (2007). **צעירים הבוגרים ממסגרות של השמה חוץ ביתית: אתגרים ושירותים**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- בנבנישתי, ר' ומגנוס, א' (2008). הערכת התכנית "גשר לבוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עורך משפחתי". **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 28, 45-84.

- גרשטנמן-שלף, ל' ולזר, א' (2006). מעקב אחר הסתגלות בוגרי פנימייה טיפולית לחיים מחוץ לפנימייה. **חברה ורווחה: רבעון לעבודה סוציאלית**, 26(1), 41–58.
- דביר, א', וינר, א' וקופרמינג, ח' (2010). התמודדות עם חוויית בדידות קיומית בקרב ילדי פנימיות חסרי עורף משפחתי. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 32, 87–110.
- זעירא, ע' ובנבנישתי, ר' (2008). בוגרים של פנימיות חינוכיות בישראל: תמונת מצב. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 28, 95–134.
- כץ, ק' (1988). **אזרחים בוגרי "בני ברית": דו"ח מעקב אחרי בוגרי בית הילדים "בני ברית"**. עבודת מוסמך. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- קורטני, מ', טראו, ש' ובוסט, נ' (2008). הערכת תפקוד בבגרות של צעירים מסיימי שהות באומנה: תמונת מצב בארצות הברית. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 28, 135–154.
- רוזנפלד י' (1997). למידה מהצלחות: כיצד לעצב עבודה סוציאלית ההולמת את מיעודיה? **חברה ורווחה**, 4(4), 361–377.
- שיף, מ' ובנבנישתי, ר' (2004). **מצבם של מתבגרים באומנה ותפיסת מוכנותם לחיים עצמאיים בתום השהות בה: דו"ח מחקר**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469–480. doi: 10.1037/0003-066X.55.5.469.
- Barth, R. (1990). On their own: The experience of youth after foster care. *Child and Adolescent Social Work*, 7(5), 419–440. doi: 10.1007/BF00756380.
- Biehal, N., Clyden, J., Stein, M., & Wade, J. (1994). Leaving care in England: A research perspective. *Children and Youth Service Review*, 16(3), 231–254. doi: 10.1016/0190-7409(94)90008-6.
- Cashmore, J., & Paxman, M. (1996). *Wards leaving care: A longitudinal study*. Sydney, NSW: Department of community services.
- Cashmore, J., & Paxman, M. (2006). Wards leaving care: Follow up five years later. *Children Australia*, 31(3), 18–25.
- Collins, M. E. (2001). Transition to adulthood for vulnerable youth: A review of research and implication for policy. *Social Service Review*, 75(2), 271–291.
- Cook, R. J. (1994). Are we helping foster care youth prepare for their future? *Children and Youth Services Review*, 16(3), 213–229. doi: 10.1016/0190-7409(94)90007-8.
- Courtney, M., & Dworsky, A. (2006). Early outcomes for young adults transitioning from out-of-home care in the USA. *Child and Family Social Work*, 11(3), 209–219.
- Courtney, M. E., & Hughes-Huerig, D. (2005). The transition to adulthood for youth “aging out” of the foster care system. In C. F. W. Osgood, E. M. Foster & G. Ruth (Eds.), *On your own without a net: The transition to adulthood for vulnerable populations* (pp. 72–90). Chicago: University of Chicago Press.
- Daining, C., & DePanfilis, D. (2007). Resilience of youth in transition from out-of-home care to adulthood. *Children and Youth Services Review*, 29, 1158–1178. doi: 10.1016/j.childyouth.2007.04.006.
- Courtney, M. E., Piliavin, I., Grogan-Kaylor, A., & Nesmith, A. (2001). Foster youth transition to adulthood: A longitudinal view of youth leaving care. *Child Welfare*, 80(6), 685–717.
- Dixon, J. (2008). Young people leaving care: Health well-being and outcomes. *Child and Family Social Work*, 13, 207–217.

- Dixon, J., & Stein, M. (2005). *Leaving care: Through care and aftercare in Scotland*. London: Jessica Kinsley Publishers.
- Dumaret, A. C., Donati, P., & Crost, M. (2009). After a long term placement: Investigating educational achievement, behavior and transition to independent living. *Children and Society, 10*, 1–13.
- Festinger, T. (1983). *No one ever asked us: A postscript to foster care*. New York: Columbia University Press.
- Geenen, S., & Powers, L. E. (2007). Tomorrow is another problem: The experiences of youth in foster care during their transition into adulthood. *Children and Youth Services review, 29*, 1085–1101. doi: 10.1016/j.childyouth.2007.04.008.
- Jahnukainen, M. (2007). High risk youth transition to adulthood: A longitudinal view of youth leaving residential education in Finland. *Children and Youth Service Review, 29*, 637–654. doi: 10.1016/j.childyouth.2007.01.009.
- Mason, M., Castrianno, L. M., Kessler, C., Holmstrand, L., Heufner, J., Payne, V., et al. (2003). A comparison of foster care outcomes across four child welfare agencies. *Journal of Family Social Work, 7*(2), 55–72. doi: 10.1300/J039v07n02_05.
- McMillen, J. C., & Tucker, J. (1999). The status of older adolescents at exit from out of home care. *Child Welfare, 78*(3), 339–360.
- Newman, T., & Blackburn, S. (2002). *Transitions in the lives of children and young people: Resilience factors*. Edinburgh: Scottish Executive Education Department.
- Nollan, K. A., Horn, M., Downs, A., Pecora, P. J., & Bressani, R. V. (2001). *Ansell-Casey Life Assessment (ACLSA) and life skills guidebook manual*. Seattle, WA : Casey Family Programs.
- Olsson, C. A., Bond, L., Burns, J. M., Vella-Brodrick, D. A., & Sawyer, S. M. (2003). Adolescent resilience: A concept analysis. *Journal of Adolescence, 26*, 1–11. doi: 10.1016/S0140-1971(02)00118-5.
- Pecora, P. J., Williams, J., Kessler, R. C., Dowens, C. A., O'Brien, K., & Hirpi, E. (2003). *Assessing the effects of foster care: Early results from Casey national alumni study* (internet version). Seattle, WA: Casey Family Programs.
- Reilly, T. (2003). Transition from care: Status and outcomes of youth who age out of foster care. *Child Welfare, 82*, 727–746.
- Schiff, M. (2006). Leaving care: Retrospective reports by alumni group homes. *Social Work, 51*(4), 343–353.
- Stein, M. (2006). Research review: Young people leaving care. *Child and Family Social Work, 11*, 276–279. doi: 10.1111/j.1365-2206.2006.00439.x.
- Vaughn, M. G., Shook, J. J., & McMillen C. J. (2008). Aging out of foster care and legal involvement: Toward a typology of risk. *Social Service Review, 82*(3), 419–442. doi: 10.1086/592535.
- Wade, J. (2008). The ties that bind: Support from birth families and substitute families for young people leaving care. *British Journal of Social Work, 38*, 39–54. doi: 10.1093/bjsw/bcl342.
- Weiner, A., & Kupermintz, H. (2001). Facing adulthood alone: The long term impact of family break up and infant institutions, a longitudinal study. *British Journal of Social Work, 31*(2), 213–234. doi: 10.1093/bjsw/31.2.213.